

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุป

พัฒนาการของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่ชุมชนบ้านหาดผาขน พอจะสรุปเป็นประเด็นสำคัญ ดังนี้

ยุคปลาชุกชุม (พ.ศ. 2460-2499) ในยุคตั้งถิ่นฐานมีปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติมาก ไม่มีการจัดการ ขึ้นกับความรู้จักพอของแต่ละบุคคล เครื่องมือที่ใช้ไม่ซับซ้อน และเหมาะสำหรับปลาบางชนิด ทำให้ปลาชนิดอื่นหรือปลาที่โตยังไม่ได้ขนาด มีโอกาสขยายพันธุ์

ยุคปลาลดจำนวน (พ.ศ. 2500-2532) กระแสการพัฒนาซึ่งเข้ามาสู่หมู่บ้านทำให้วิถีชีวิตและการประกอบอาชีพเริ่มเปลี่ยนจากอดีต จากการทำการเกษตรเชิงเดี่ยวเปลี่ยนจากปลูกข้าวไร่มาปลูกข้าวโพดและถั่วเขียว ต้องใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงทำให้รายจ่ายในครัวเรือนเพิ่มขึ้น หรือเปลี่ยนจากการทำการเกษตรบนที่ดินของตนไปรับจ้างในไร่หรือในเมือง มีการใช้เครื่องมือจับปลาชนิดใหม่ที่มีอำนาจการทำลายสูง เช่น ระเบิด ทำให้ปลาลดจำนวนลง เริ่มมีการจัดการการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ โดยผู้นำหมู่บ้านประกาศกฎ แต่สมาชิกในชุมชนไม่มีส่วนร่วมอย่างจริงจัง ทำให้มีความขัดแย้ง และมีการละเมิดกฎที่ตั้งขึ้น

ยุคของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ (พ.ศ. 2533- ปัจจุบัน)

ฐานรากของความสำเร็จของการอนุรักษ์ มีหลายมิติที่สั่งสมมานานนับสิบปี ได้แก่ ความเป็นเครือญาติ การรู้จักหน้ากัน ความผูกพันทางสังคมเช่นการไปร่วมงานศพในหมู่บ้านซึ่งสมาชิกในชุมชนทุกคนควรไปร่วมงานแม้จะไม่มี การออกบัตรเชิญ ความเข้มแข็งของกลุ่มแม่บ้านซึ่งทุกหลังคาเรือนเป็นสมาชิก และสมาชิกต้องร่วมงานซึ่งเป็นกิจกรรมของชุมชน เช่น การต้อนรับคณะผ้าป่า ผู้ที่ไม่มาร่วมกิจกรรมส่วนรวมกลุ่มแม่บ้านจะไม่ให้ยืมเครื่องมือใช้ซึ่งเป็นของส่วนกลางในหมู่บ้าน ฐานจากการจัดการป่าชุมชนและป่าหน้าหมู่บ้านมาสู่การตั้งกฎ กติกาส่วนรวมของหมู่บ้าน

ในยุคนี้ผู้นำชุมชนได้นำความคิดอนุรักษ์ป่าชุมชน และการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำมาใช้ โดยเริ่มจากการชักชวนให้ชาวบ้านคำนึงถึงบาปกรรมและปล่อยนกป่าซึ่งถูกจับมาเลี้ยงให้เป็นอิสระ เมื่อได้รับความร่วมมือจึงชักชวนสมาชิกในชุมชนมาเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์ มีการออกกฎ

ระเบียบ โดยสมาชิกในชุมชนรับทราบและต่อรองจนพบจุดที่ปฏิบัติได้จริง จนเห็นผลเป็นรูปธรรม คือปลาเพิ่มจำนวนมากขึ้นและมีจำนวนชนิดมากขึ้น ประกอบกับการนำศาสนาและวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้ในบริบทใหม่คือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่พิธีสืบชะตาแม่น้ำ พิธีบวชป่า ทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดจิตสำนึกร่วมกัน ในยุคนี้องค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานรัฐมาร่วมเรียนรู้และสนับสนุน สื่อมวลชนนำไปเผยแพร่ มีคนมาดูงานมีนักศึกษาเข้ามาทำวิทยานิพนธ์ ทำให้สมาชิกชุมชนเกิดความรู้สึกว่าการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่บ้านหาดผาชนได้รับการยอมรับว่าเป็นตัวอย่างของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน เกิดความภูมิใจ และแรงจูงใจที่จะดำเนินการอย่างต่อเนื่อง องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติถูกนำไปถ่ายทอดเป็นงานวิชาการและเผยแพร่ในวงกว้าง เชื่อมโยงกับบริบททางสังคม

5.2 อภิปรายผล

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลและวิจารณ์ผล ผู้วิจัยนำเสนอเป็นประเด็นหลัก 6 ประเด็น ได้แก่ 1) ประเด็นด้านการจัดการโดยชุมชน 2) ประเด็นสิทธิการใช้และกรรมสิทธิ์ 3) ประเด็นด้านวัฒนธรรมและการพัฒนา 4) ประเด็นด้านเศรษฐกิจในชุมชน 5) ประเด็นด้านบูรณาการของปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลถึงระบบนิเวศ และ 6) ประเด็นด้านปัญหาใหม่ของชุมชน

5.2.1 ประเด็นด้านการจัดการโดยชุมชน

ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ความเป็นมาของการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชนบ้านหาดผาชน การจัดการเป็นกระบวนการสร้างสะสมทักษะและความรู้ที่เข้ามาเชื่อมโยงการกระทำต่างๆ มาต่อเชื่อมกันเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการโดย โดยคำนึงถึงความเป็นพลวัต และบูรณาการของเงื่อนไขต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบของความสำเสร็จ

1) การเริ่มต้นแบบค่อยเป็นค่อยไป

ปรากฏการณ์อนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่บ้านหาดผาชนเป็นจริงขึ้นได้จากเงื่อนไขหลายประการ ตั้งแต่การนำเสนอความคิดด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติของผู้นำชุมชน เริ่มจากการที่ผู้ใหญ่บ้านสังเกตชาวบ้านหาดผาชนจับนกป่ามาใส่กรงเลี้ยงไว้ตามบ้านกันมากจึงเสนอความคิดเรื่องบาปบุญคุณโทษว่าการกักขังสัตว์ซึ่งเคยมีชีวิตอย่างเสรีในป่ามากกักขังนั้นเป็นบาป ชาวบ้านเห็นด้วยและปล่อยนกป่าสู่อิสระ ทำให้ผู้ใหญ่บ้านมีกำลังใจว่าการอนุรักษ์สัตว์และทรัพยากรธรรมชาติ นั้นชาวบ้านให้ความสำคัญและสนับสนุน ต่อมากลุ่มคนในชุมชนที่มีสำนึกร่วมกันเป็นผู้ที่ตั้งใจ

ทำงานเพื่อส่วนรวมและมีผลงานที่สมาชิกในชุมชนยอมรับ มาเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์โดยการ
 ขอร้องให้มาร่วมเริ่มต้นงานใหม่ร่วมกัน เริ่มจาก 8 ท่าน ต่อมาได้ผนวกคณะกรรมการส่วนที่ดูแลปลา
 และส่วนที่ดูแลปลาเข้าด้วยกันเพราะกลุ่มหลังมีรายได้จากการขายอาหารปลา การมีส่วนร่วมของ
 คณะกรรมการอนุรักษ์ พรานปลา และสมาชิกในชุมชนซึ่งมีปัญหาร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์กัน มีความ
 ซัดแย้งและจัดการกับความขัดแย้งนั้นได้ เช่น ผู้ใหญ่บ้านที่รับตำแหน่งใหม่ยังดำเนินตามแนว
 อนุรักษ์ของผู้ใหญ่คนเดิมซึ่งเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้ใหญ่บ้านมาเป็นประธานคณะกรรมการ
 อนุรักษ์และยังดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาของผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นการประนีประนอม
 ทางความคิดและยอมรับในบทบาทซึ่งกันและกันของผู้ใหญ่บ้านทั้งสอง ทำให้การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์
 น้ำเป็นไปอย่างต่อเนื่องและไม่เกิดการแตกแยกในหมู่บ้านหาดผาขน อนึ่งการประนีประนอมมี
 ไข่แต่ละฝ่ายยอมลดความต้องการของฝ่ายตนเองหรือพบกันครึ่งทาง แต่การประนีประนอมยัง
 หมายถึงการหันหน้าเข้าหากันและทำงานร่วมกันต่อไปได้ด้วยดี กรณีการประนีประนอมระหว่างผู้
 ใหญ่บ้านคนใหม่และคนเก่าที่บ้านหาดผาขนจึงเป็นการลงเอยแบบต่างฝ่ายต่างชนะ (win-win
 situation) ซึ่งเป็นการสรุปข้อตกลงในการเจรจาต่อรองอย่างได้ผลดียิ่ง

2) ผู้นำชุมชน

ตัวผู้นำชุมชนเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดปัจจัยหนึ่งของการจัดการการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ
 เป็นความคิดริเริ่มของผู้ใหญ่บ้านที่สืบต่อป็นีธานมาถึง 3 คน แล้วพัฒนามาชัดเจนและเกิดผลเป็น
 รูปธรรมจริงจังในสมัยของผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันซึ่งเป็นพรานปลาที่ใช้คั้งเป็นเครื่องมือจับปลา ทำ
 ให้เข้าใจวัฒนธรรมเกี่ยวกับปลาเป็นอย่างดี และรับความคิดในการอนุรักษ์มาจากสื่อ และเริ่มนำ
 มาหาแนวร่วมการอนุรักษ์ ความเข้าใจบริบททั้งสองด้านคือบริบทของพรานปลา และบริบทของ
 การอนุรักษ์ ทำให้เกิดความเข้าใจความคิดของสองขั้วที่อยู่ตรงข้ามกัน

การเปลี่ยนผู้นำเมื่อครบวาระมิได้เป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะประเด็นว่าใครจะมี
 อำนาจเท่านั้น แต่เป็นการเปลี่ยนกระบวนการความคิด อันมาจากการสังสมประสบการณ์ส่วนตัว จาก
 การเห็นแบบอย่างการจัดการ จากการร่วมรู้เห็นกระบวนการทำงานของผู้นำหมู่บ้านที่ริเริ่มการ
 อนุรักษ์ถึงสองท่าน เห็นแนวทางการจัดการซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของผู้นำแต่ละท่าน เห็นจุดอ่อน จุด
 แข็ง ความสำเร็จและความล้มเหลวในการจัดการ ทำให้เป็นต้นทุนความคิดที่ผู้ใหญ่บ้านคน
 ปัจจุบันนำมาเลือกใช้ เลือกกลวิธีหรือแนวทางประสานงานและลดความขัดแย้งในชุมชน จาก
 ความอดทนต่อความเห็นที่แตกต่างจากตน และจากการเคารพพบปะและความคิดของผู้นำคน

ก่อนๆ ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันได้ชักชวนและให้การยอมรับผู้นำคนก่อนเข้ามาเป็นประธานกลุ่มอนุรักษ์ด้วยความเต็มใจ

ความเป็นผู้มีอุเบกขา รู้จักรอสถานการณ์จนสูงงอมถึงขั้นมีเวทีพูดจากัน และเป็นจังหวัดที่มีบุคคลที่ 3 ได้แก่ นักพัฒนาเอกชน หน่วยงานราชการ ผู้มาศึกษาดูงาน เข้ามาเกี่ยวข้อง และตรวจสอบกระบวนการความคิดของชาวบ้าน ประกอบกับเป็นผู้มีความสามารถในการวิเคราะห์และสื่อความหมาย ทำให้ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันเป็นผู้เห็นคุณค่าทั้งของตนเองและผู้อื่น มีความคิดว่าต่างคนก็มีส่วนดีถ้ามีส่วนร่วมกันทำงานก็จะสำเร็จง่ายขึ้น เป็นลักษณะของการจัดการชุมชนที่เป็นแบบอย่างที่ดี

3) ความภูมิใจและความรู้สึกมีคุณค่า

ความภาคภูมิใจและความรู้สึกว่ามีคุณค่า ในกิจกรรมอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของชาวบ้านหาดผาขนเริ่มจากนักพัฒนาเอกชนกลุ่มฮักเมืองน่านได้มากระตุ้นให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้ตระหนักถึงศักยภาพของตนในการจัดการป่าชุมชน และการจัดการเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ทำให้ผู้เกี่ยวข้องเชื่อมโยงความรู้และปัญญาสู่ความเข้าใจตนเองว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติประกอบกับรากฐานที่แข็งแกร่งของชุมชนทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนขับเคลื่อนไปในทิศทางที่สอดคล้องกับบริบทของสังคม มีความต่อเนื่องยั่งยืน ชาวบ้านเห็นผลจากการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำได้ด้วยตนเอง จากจำนวนปลาทั้งชนิดและปริมาณที่เพิ่มขึ้นจนมองเห็นได้ในเขตอนุรักษ์ และจากปริมาณปลาที่จับได้มากขึ้นนอกเขตอนุรักษ์ จากนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมเยือน จากจำนวนผู้มาศึกษาดูงาน จากจำนวนนักศึกษาที่มาทำวิทยานิพนธ์ทั้งคนไทยและชาวต่างประเทศ ทำให้ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจในผลของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำนี้ เกิดความรักหวงแหนท้องถิ่นและมีใจที่จะดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและพึ่งตนเองได้ ทำให้วงจรของการพัฒนาโดยชุมชนแห่งนี้แผ่ขยายกว้างออกจนเกิดความเข้มแข็งและสอดคล้องประสานกับการพัฒนาด้านอื่นๆ อย่างมีบูรณาการ

4) กฎระเบียบของชุมชน

เนื่องจากสภาพปัญหาปลาลดจำนวนลงเนื่องจากการเบียดเบียนของมนุษย์ทำให้คณะกรรมการอนุรักษ์ บ้านหาดผาขน ไม่อาจรอให้รัฐไปจัดการกับปัญหาในท้องถิ่น ชุมชนจึงออกกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชน เพื่อควบคุมกำกับคนในชุมชนไม่ให้ละเมิด ไม่ให้เบียดเบียนธรรมชาติและส่งเสริมสนับสนุนให้คนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่เกื้อกูลธรรมชาติ โดยมีแรงจูงใจทางเศรษฐกิจหรือการยกย่อง ความภาคภูมิใจ โดยให้มาตรการทางสังคมเป็นสิ่งควบคุมกำกับให้กฎระเบียบข้อ

บังคับนั้นใช้การได้จริงในทางปฏิบัติ เช่น เด็กที่เล่นน้ำเมื่อพบกรณีการละเมิดกฎ ระเบียบของการอนุรักษ์ก็จะนำมาฟ้องผู้ใหญ่หรือล้อเลียนผู้ละเมิดกฎ ทำให้ผู้ละเมิดไม่กล้าทำผิดอีก หรือการตักเตือนก่อนการปรับทำให้ผู้ละเมิดมีโอกาสเปลี่ยนพฤติกรรมใหม่ กฎระเบียบซึ่งตราโดยชุมชนนี้ปรับเปลี่ยนได้ตามสภาพความจำเป็นหรือปัญหา อาทิ เมื่อมีคนใช้อาหารล่อปลาออกมาจากแนวเขตอนุรักษ์ทำให้คณะกรรมการอนุรักษ์ต้องหาทางแก้ไขด้วยการปรับเปลี่ยน กฎระเบียบใหม่เป็นการห้ามจับสัตว์น้ำในระยะ 10 เมตรจากแนวเขตอนุรักษ์ ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนที่ยืดหยุ่นตามสถานการณ์ได้อย่างเหมาะสม

กรณีคณะกรรมการอนุรักษ์ของชุมชนบ้านหาดผาชนได้ออกกฎ ระเบียบ ข้อ บังคับต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตราที่ 46 และ 56 ซึ่งกล่าวถึงสิทธิของบุคคลในการถือกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และมาตรา 289 และ 290 ซึ่งกล่าวถึงการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรปกครองท้องถิ่น การจัดการสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนบ้านหาดผาชนจึงเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญและทันต่อเหตุการณ์อย่างยิ่ง และการใช้มาตรการทางสังคมเป็นการดูแลสอดส่องและลงโทษได้ผลดีและส่งผลให้กรณีการละเมิดกฎลดลงอย่างรวดเร็ว

ในประเทศข้างเคียง การจัดการโดยชุมชนออกกฎ ระเบียบ กติกา และกำหนดแนวเขตอนุรักษ์นั้นยังส่งผลให้ปริมาณและชนิดของปลาในแม่น้ำโขง แขวงจำปาศักดิ์ ทางตอนใต้ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด (Hogan, 1998)

5) การรับรู้และประเมินผลของกิจกรรมโดยสมาชิกชุมชน

ชุมชนบ้านหาดผาชนรับรู้โดยทั่วกันว่าปลาที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น ไม่ได้เกิดจากการนำลูกปลาจากการเพาะเลี้ยงมาปล่อย หากแต่เกิดจากการรักษาที่อยู่อาศัยของปลา หรือวังปลาให้คงสภาพเดิม มีที่หลบศัตรู มีบริเวณที่เหมาะสมในการวางไข่และขยายพันธุ์ น้ำไม่มีมลพิษ โดยไม่ต้องเน้นการจัดการอื่น เช่น การปล่อยลูกปลา ซึ่งธรรมชาติมีศักยภาพในการเยียวยาตนเองและฟื้นตัวตามธรรมชาติที่มนุษย์ให้ออกาสธรรมชาติฟื้นตัว ดังกรณีการฟื้นตัวของป่าชุมชนของหมู่บ้านซึ่งฟื้นกลับมา มีสภาพป่าซึ่งมีความหลากหลายทางชีวภาพโดยไม่ต้องปลูก วิธีการนี้สอดคล้องกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลปัจจุบันซึ่งพอจะสรุปได้ว่า “ป่าไม่จำเป็นต้องปลูก สำคัญเพียงแต่ป้องกันไม่ให้คนไปทำลาย มันก็จะฟื้นตัวขึ้นมาได้เอง” เป็นแนวความคิดที่ท้าทายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ให้ความสำคัญกับการปลูกป่าเป็นแนวทางหลัก จากกรณีบ้านหาดผาชนสามารถสรุปได้ว่า ปลาก็สามารถเพิ่มจำนวนได้ในลำน้ำ ถ้ามนุษย์ให้ออกาสคือไม่ไปทำลายระบบนิเวศของลำน้ำ เพียงแต่ปลูกจิตสำนึกเรื่องการให้ออกาสธรรมชาติฟื้นตัว เมื่อเทียบกับ

การลงทุนสร้างอาคารเพื่อเพาะพันธุ์สัตว์น้ำนำมาปล่อยลงลำน้ำแล้ว การให้โอกาสธรรมชาติฟื้นตัวลงทุนน้อยกว่า ชุมชนจัดการได้เอง และมีความต่อเนื่องยั่งยืน

การอนุรักษ์ป่าต้องใช้เวลาหลายปีกว่าจะเห็นผล แต่การอนุรักษ์พันธุ์ปลาในลำน้ำที่ผ่านหน้าหมู่บ้านซึ่งน้ำใสมากจนเห็นตัวปลา ภายใน 2 ปีก็เริ่มเห็นผล เมื่อมีปลาจำนวนเพิ่มขึ้นและหลากหลายชนิด ชาวบ้านเห็นผลการเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง ทำให้เกิดแรงจูงใจที่จะรักษากฎระเบียบ กติกา ในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาอย่างเคร่งครัด ต่อเนื่องและยั่งยืน หากมีหน่วยงานอื่นหรือคนอื่นเข้ามาทำให้ ก็จะทำให้ไม่นานแล้วก็เลิกไป การอนุรักษ์ถ้าเป็นความสนใจของคนในชุมชนเอง ที่มีความเข้าใจและทำจริงทำให้เกิดความยั่งยืน

เมื่อนำหลักการที่พึงประสงค์ (desire principle) เสนอโดย Ostrom (1990) (อ้างใน ชูศักดิ์ วิทยาคัด, อ้างแล้ว; 32-33) มาใช้อ้างในการจัดการป่าชุมชน มาใช้เทียบเคียงกับการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำที่บ้านหาดผาขน พบว่าการจัดการโดยชุมชนมีความสอดคล้องกับหลักการของ Ostrom เป็นอย่างดี กล่าวคือ

1) มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ทางกายภาพของเขตอนุรักษ์อย่างชัดเจน ในการศึกษาครั้งนี้ชาวบ้านกำหนดเขตพื้นที่โดยการชิงเชือกข้ามลำน้ำนำน่านแสดงแนวเขตเป็นที่รับรู้ทั่วกัน และกำหนดแน่ชัดว่าใครมีสิทธิ์ใช้ทรัพยากรในแนวเขตอนุรักษ์ ซึ่งในกรณีบ้านหาดผาขนห้ามผู้ใดจับสัตว์น้ำในแนวเขตอนุรักษ์ไม่มียกเว้น

2) กฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้และการดูแลรักษาทรัพยากรมีความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน

3) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการออกกฎ ระเบียบ หรือปรับปรุงแก้ไข กฎ ระเบียบ คณะกรรมการอนุรักษ์ของบ้านหาดผาขนดูแลป่าชุมชน ทรัพยากรสัตว์ป่า ทรัพยากรสัตว์น้ำ และพรานปลาผู้กลายเป็นกรรมการอนุรักษ์ เป็นตัวอย่างการมีส่วนร่วมที่เป็นรูปธรรม

4) มีการสอดส่องติดตามผลโดยสมาชิกของชุมชนไม่เพียงแต่โดยคณะกรรมการอนุรักษ์ เช่น เด็กที่เล่นน้ำจะคอยดูแลสอดส่องไม่ให้เกิดการละเมิดหาปลาในเขตอนุรักษ์ และจะฟ้องทันทีที่มีการละเมิด เนื่องจากบ้านหาดผาขนเป็นชุมชนขนาดเล็ก สมมติของชุมชนรู้จักหน้าว่าเป็นใคร ทำให้การฟ้องหรือการกล่าวโทษสามารถระบุได้แน่ชัดว่าใครเป็นผู้ละเมิด ทำให้ลงโทษเป็นไปได้อย่างเจาะจง และยังทำให้ผู้ละเมิดเกิดความละอายเพราะสมาชิกในชุมชนโฉบจับไปทั่วว่าใครละเมิดกฎของชุมชน

5) การลงโทษเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป และให้โอกาสผู้ละเมิดกฎแก้ไขพฤติกรรม

ของตน ตั้งแต่การตกเดือน เมื่อมีการกระทำผิดซ้ำจึงปรับเริ่มจากการปรับเงินเป็นเงินจำนวนน้อย ก่อน เมื่อทำผิดซ้ำอีกค่าปรับก็เพิ่มจำนวนขึ้น การลงโทษแม้ว่าจะทำให้ผู้ถูกลงโทษมีความรู้สึกไม่ได้ ต่อผู้ลงโทษ แต่การลงโทษแบบค่อยเป็นค่อยไปทำให้ต่างฝ่ายต่างรู้สึกว่าได้ให้ออกสแก้ไขปรับตัว แล้ว

6) มีกลไกแก้ไขปัญหาคความขัดแย้ง ซึ่งผู้นำในชุมชนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญคุณลักษณะ วิถีคิด ของผู้ใหญ่บ้านหลายท่านของบ้านหาดผาขน แม้จะไม่เหมือนกัน แต่ก็มีคุณสมบัติคล้ายกันในทิศทางเดียวกันอย่างยิ่ง การไว้ใจกันและกัน การให้เกียรติ การเคารพความคิดซึ่งกันและกัน ระหว่างผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันและผู้ใหญ่บ้านคนก่อนๆ และคณะกรรมการอนุรักษ์เป็นสิ่งที่ยึดมั่น แก้ไขปัญหาขัดแย้งในชุมชน โดยไม่ต้องพึ่งบุคคลที่สามจากภายนอก (ซึ่งมักเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ) ผู้มีอำนาจภายนอกที่เหนือกว่าเป็นผู้ไกลเกลี่ย

7) มีการแทรกแซงชุมชนน้อยที่สุดกรณีบ้านหาดผาขนรัฐไปแทรกแซงชุมชนน้อยมาก หรือนัยหนึ่งคือรัฐยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น มีเพียงกรณีที่ยอมรับให้ ชาวบ้านรื้อคั้งเพื่อให้การถ่ายวิถีทัศน์ของหน่วยงานราชการเพื่อประชาสัมพันธ์การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ แม้ว่าในมุมมองของเจ้าหน้าที่ของรัฐจะเห็นว่าการมีคั้งไม่สอดคล้องกับแนวคิดอนุรักษ์และการรื้อคั้งเพื่อถ่ายทำวิถีทัศน์เป็นเรื่องเล็กน้อย แต่สิ่งนี้ทำให้ชาวบ้านที่สร้างคั้งห้วน ไหว และสับสนว่าการสร้างคั้งขัดต่อกฎหมายหรือไม่ จะเห็นได้ว่าการแทรกแซงจากรัฐแม้จะเป็นไป โดยความปรารถนาดีอาจทำให้คนในชุมชนรู้สึกงำต่ำต้อยได้

8) สถาบันท้องถิ่นควรอยู่ภายใต้โครงสร้างสถาบันที่ใหญ่กว่า จึงจะมีเสถียรภาพในระยะยาว กรณีบ้านหาดผาขนสถาบันหมายถึง กฎ ระเบียบ กติกา องค์การผู้กำหนดกฎซึ่งในที่นี้คือ คณะกรรมการอนุรักษ์ และการจัดการ ซึ่งทั้งหมดนี้มีความเบ็ดเสร็จในตัวเอง การอิงสถาบันที่ใหญ่กว่าคือเครือข่ายอัยการเมืองน่านที่มีแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจากฐานประชาชนระดับรากหญ้าคือยึดติดพื้นที่ และการที่มีนักวิจัย นักศึกษาไปเรียนรู้ ไปทำวิทยานิพนธ์ก็น่าจะนับได้ว่าเป็นการอิงสถาบันวิชาการเพื่อการไม่หลุดกระแสการพัฒนาตามหลักวิชาการ สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดเสถียรภาพ

5.2.2 ประเด็นสิทธิการใช้และกรรมสิทธิ์

สิทธิการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของส่วนรวมในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ เป็นแบบ "ของหน้าหมู่" ซึ่งมีลักษณะแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ แต่มีสิทธิของผู้ใดผู้หนึ่งเฉพาะ ในสมัยก่อนซึ่ง ทรัพยากรธรรมชาติยังมีเหลือเฟือเมื่อเทียบกับจำนวนประชากร การช่วยเหลือด้วยแรงงานทำให้ สมาชิกในชุมชนต้องรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกันไว้ จึงเกิดการแลกเปลี่ยนช่วยเหลือแรงงานซึ่งกัน

และกัน อาศัยความร่วมมือกัน อาศัยความพึงพอใจของแต่ละคน ไม่มีการบังคับ สมาชิกชุมชนต้องแสดงความจริงใจต่อเพื่อนบ้านและไม่แสดงความเห็นแก่ตัวเพื่อรักษาความสัมพันธ์ไว้ การแสดงความจริงใจและชมความเห็นแก่ตัวเพื่อรักษาความสัมพันธ์ที่ดีซึ่งกันและกันนั้นได้ ดีกว่าการใช้กฎระเบียบต่างๆ มาควบคุมพฤติกรรมของคน ความสัมพันธ์ในสังคมหมู่บ้านเช่นนี้นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นรากฐานของความร่วมมือกันในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน ทำให้สมาชิกชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของ เช่น ป่าหน้าหมู่บ้าน ซึ่งมีผู้เปรียบเปรยว่าสมาชิกชุมชนสามารถไปหาเห็ด หน่อไม้ เสมือนเป็นส่วนครัวหรือแหล่งอาหารของชุมชน เป็นทรัพย์สินของส่วนรวมที่ต้องถนอมไว้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน พิธีบวชป่าหรือสืบชะตาแม่น้ำทำให้สมาชิกชุมชนปลูกฝังความรู้สึกว่าป่าและแม่น้ำเป็นสมบัติที่ต้องถนอม สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของจากการมีสิทธิการใช้ร่วมกัน ผู้ใช้แสดงความจริงใจและชมความเห็นแก่ตัว และร่วมใช้แบบแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ให้ต่อเนื่องถึงลูกหลาน อย่างไรก็ตาม การสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและการมีสิทธิการใช้ร่วมกันต้องมีรากฐานทางสังคมที่เข้มแข็ง ได้แก่ ความเป็นเครือญาติ ความเป็นปึกแผ่นของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะและมีมาตรการต่อสมาชิกผู้ละเลยกิจกรรมส่วนรมนั้น เช่น การไม่ให้ผู้ขาดการมีส่วนร่วมยืมเครื่องครัวที่เป็นของส่วนกลางในหมู่บ้าน และต้องคำนึงถึงกลุ่มคนที่ยากจนมากและไม่มีทางเลือกอื่นในการมีชีวิตรอดนอกจากการหาปลา การกำหนดเขตการอนุรักษ์ให้ชัดเจน เหมาะสม และกำหนดสิทธิการใช้อย่างชัดเจน เป็นทางออกสำหรับคนยากจนกลุ่มนี้ทำให้ไม่ต้องละเมิดกฎของชุมชน

กรรมสิทธิ์ เป็นเรื่องของกฎหมายระเบียบ เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ หากเป็นการดำเนินงานของทางราชการก็ทำโดยการประกาศเป็นเขตรักษาพืชพันธุ์ การประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำโดยกรมประมงแสดงกรรมสิทธิ์กรมประมงเป็นเจ้าของเหนือทรัพยากรสัตว์น้ำและห้ามมิให้ผู้ใดหรือหน่วยงานใดเข้าไปกระทำการใดๆ ในเขตรักษาพืชพันธุ์ทั้งสิ้นจนกว่าจะได้รับอนุญาตจากกรมประมง การประกาศกรรมสิทธิ์แม้จะดูเข้มแข็งจริงจังแต่ต้องคำนึงถึงความรู้สึกเป็นเจ้าของของสมาชิกชุมชน ซึ่งมีระบบการจัดการโดยชุมชนซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ อันประกอบไปด้วยผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิ์ มีการจัดลำดับของการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ์และควรใช้อย่างไร ควรมีบทบาทการจัดการอย่างไร เช่น สัตว์น้ำในสวนที่เป็นเขตอนุรักษ์ ไม่มีผู้ใดมีสิทธิ์จับหรือทำลาย แต่ปลานอกเขตอนุรักษ์นั้นเป็นของสาธารณะหรือ เป็น “ของหน้าหมู่บ้าน” ใครก็สามารถหาปลาได้ถ้าปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน แต่จากการรับรู้ และการปฏิบัติ ไม่มีผู้ใดหรือหน่วยงานใดมีกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรสัตว์น้ำที่หาตามชนนี้แต่เพียงผู้เดียว

5.2.3 ประเด็นด้านวัฒนธรรมและการพัฒนา

การพัฒนา มีนัยว่าเราได้ละเลยบทเรียนที่บรรพชนได้เรียนรู้ต่อเนื่องมานับสิบนับร้อยปี ทำให้เราต้องมีสติในการนำแนวคิดทฤษฎีตะวันตกมาใช้ ความเชื่อมั่นว่ามีแนวคิดทฤษฎีที่น่าเชื่อถือและมีความรู้ด้านเทคนิคมิได้หมายความว่าเราได้คำตอบทั้งหมด แนวคิดทฤษฎีตะวันตกไม่ว่าจะเป็น The Tragedy of the Commons, The Prisoner's Dilemma และ Logic of Collective Action นั้นมีฐานมาจากความต้องการอันไม่สิ้นสุดของมนุษย์และการแย่งชิงสิทธิเพื่อตอบสนองความต้องการดังกล่าว ทฤษฎีเหล่านี้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่บ้านหาดผาขนได้เพียงบางส่วน แนวคิดตะวันออกได้แก่แนวคิดของพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืนตามที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อรรถาธิบายองค์การของมนุษย์ซึ่งนำไปสู่การเอาชนะธรรมชาติและทำให้ธรรมชาติถูกเอาเปรียบ ถูกทำลาย จนเป็นปัญหาของมนุษยชาติ จากวิกฤติการณ์ในระดับทิวหรือรากเหง้าของความคิดได้ทำให้เกิดมิติใหม่ของการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลกัน และมีมิติเรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนา ทำให้เห็นความเด่นชัดของความผูกพันกับสายน้ำและปลาซึ่งทำให้ชาวบ้านหาดผาขนดำรงชีวิตได้อย่างสมถะในถิ่นกำเนิดทั้งๆ ที่การเดินทางไม่สะดวก และความเชื่อเกี่ยวกับปลา ความมั่งคั่งของวัฒนธรรมปลาที่นิรมลกับความคิดของชาวบ้านหาดผาขนที่อยู่อย่างให้โอกาสปลาได้เจริญเติบโตและแพร่พันธุ์ เมื่อนำมาผนวกรวมกับทฤษฎีดังกล่าวทำให้การนำมาอ้างเพื่ออธิบายปรากฏการณ์นี้เป็นไปอย่างสมบูรณ์มากขึ้น

จากการอพยพย้ายมาหาที่ทำกินของคนจากในเมืองเพียง 4-5 ครอบครัวมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่เคยเป็นป่าเขาที่หาดผาขนซึ่งชาวบ้านถือว่าผีอยู่ ฉะนั้น การตั้งบ้านเรือนต้องอยู่ใกล้ชิดกัน มีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและป้องกันอันตรายจากภูตผี เช่น ศาลเจ้าหลวง (เจ้าที่) ซึ่งชาวบ้านนับถือมาก นอกจากนั้นยังมีผีป่า ผีปู่ย่า ผีชาวน้ำ การยำเกรงผีทำให้ชุมชนตั้งกฎ กติกาของชุมชน ซึ่งสมาชิกในชุมชนไม่กล้าละเมิดด้วยเกรงว่าถ้าละเมิดจะเกิดเหตุร้ายต่อตน ครอบครัว หรือชุมชน ความเชื่อเรื่องผีที่อยู่ในป่า เขา ลำน้ำ ทำให้คนยำเกรงธรรมชาติ ไม่ละเมิดต่อธรรมชาติ เพื่อป้องกันการละเมิดผีที่อยู่เหนือธรรมชาติ สมาชิกในชุมชนเป็นผู้กำหนด กฎเกณฑ์ให้เป็นกฎของส่วนรวม ปฏิบัติตามกฎนั้น และดูแล ควบคุม กำกับไม่ให้มีสมาชิกคนใดละเมิด กฎของชุมชนที่กำหนดขึ้นจากความยำเกรงผีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิกชุมชนที่ปฏิบัติตามโดยไม่ละเมิด เป็นพื้นฐานของกฎ กติกา ต่อธรรมชาติ ซึ่งได้คลี่คลายมาเป็นกฎ ระเบียบ ของการอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่บ้านหาดผาขน

วิถีชีวิตชาวบ้านหาดผาชนผูกพันกับปลามาแต่อดีต ความเข้าใจนิสัย และพฤติกรรมของปลานานาชนิด เช่น ช่วงเวลาของการวางไข่ ช่วงเวลาออกหากิน ประเภทอาหารหรือเหยื่อของปลาแต่ละชนิด ทำให้ความคิดในการประดิษฐ์เครื่องมือจับปลาชนิดต่างๆ เหมาะกับนิสัยของปลานอกจากนี้ความเชี่ยวชาญในการใช้เครื่องมือนั้น ถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่น เป็นการสอนจากการกระทำทำให้เรียนรู้เรื่องการทำมาหากินซึ่งสอดแทรกทัศนคติเกี่ยวกับมนุษย์และธรรมชาติ โดยกระบวนการถ่ายทอดจากพ่อสู่บุตรชาย สิ่งนี้ถูกส่งสมและถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสายเป็นวัฒนธรรมปลาแห่งบ้านหาดผาชน วัฒนธรรมปลานี้หล่อหลอมความคิดของคนหาปลาให้เป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ ดังกรณีการไปนั่งคั้ง นั้นจุดมุ่งหมายคือไปนั่งและรับรู้ความสงบความเป็นส่วนตัวขณะนั่งคั้ง การได้ปลาเป็นผลพลอยได้ของการไปนั่งคั้ง การออกไปนั่งคั้งร่วมกันเป็นกิจกรรมทางสังคมของพรานปลาบ้านหาดผาชน ได้ปลามาแบ่งปันกันกินที่เหลือจึงขาย ที่สำคัญคือมีการพูดคุยกันในบรรยากาศผ่อนคลายเป็นการพักผ่อนไปในตัว ความเข้าใจมิติด้านวัฒนธรรมปลาเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้วิจัยรับรู้ความผูกพันระหว่างคนกับปลาซึ่งส่งผลต่อความสำเร็จและความยั่งยืนของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำโดยชุมชนบ้านหาดผาชน

วิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาตินั้นทำให้มนุษย์ไม่พยายามเอาชนะธรรมชาติ ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ หากแต่ใช้ชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติและฤดูกาล แต่สำนึกของการเอาชนะธรรมชาติ ที่ถ่ายทอดผ่านอารยธรรมตะวันตกได้สะท้อนภาพลวงตาว่าพลังของธรรมชาตินั้นถูกควบคุมโดยมนุษย์ได้อย่างสิ้นเชิง และยังทำให้เกิดการหลงทางความคิดว่าธรรมชาตินั้นเป็นเพียงแหล่งวัตถุดิบและพลังงานเพื่อตอบสนองมนุษย์เท่านั้นทำให้มนุษย์เกิดอหังการ และแสวงหาประโยชน์จากธรรมชาติโดยไม่คำนึงถึงผู้อื่น โดยไม่คำนึงถึงวันพรุ่งนี้ด้วยความละโมภและอวิชชา ทำให้ธรรมชาติอยู่ในสภาพอ่อนเปลี้ยและถ่างป่นทำให้ความคิดเช่นนี้ทำร้ายธรรมชาติต่อไปก็ยากที่ธรรมชาติจะฟื้นตัวกลับมาเหมือนเมื่อครั้งยังอุดมสมบูรณ์ ดังถ้อยคำอมตะของมหาตมะคานธีซึ่งกล่าวว่า "ทรัพยากรในโลกนี้มีเพียงพอสำหรับมนุษย์ทุกคน แต่ไม่พอสำหรับมนุษย์ผู้มีใจละโมภแม้เพียงคนเดียว" วัฒนธรรมปลาซึ่งสอดคล้องเป็นหนึ่งในเดียวกับธรรมชาติเป็นแนวคิดเรื่องความพอเพียง หากินเพียงเพื่อปากท้องของคนในครอบครัวที่เหลือจึงขาย และแนวคิดไม่เอาชนะธรรมชาติ วัฒนธรรมนี้สั่งสมมาหลายชั่วอายุคนและถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง ทำให้ปลาได้มีโอกาสอยู่รอดและขยายพันธุ์ ในท้องน้ำและในวังปลา ณ หมู่บ้านแห่งนี้

วัฒนธรรมของประเทศของเราและประเทศอื่นๆ ในโลกที่สามถูกกระทำจากกระแสวัฒนธรรมหลักของโลกนำโดยประเทศตะวันตก จนมีอัตราการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจนอาจกล่าวได้ว่ากำลังลืมอดีต คนที่รับอารยธรรมสมัยใหม่มามีค่านิยมที่มองเฉพาะตน (individualism)

ในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ตน เพื่อสร้างฐานะและการยอมรับจากสังคมจากเงินที่หาได้ ทำให้สำนึกร่วมที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติและผู้คนในถิ่นกำเนิดจืดจางลง เกิดการเอาใจเอาเปรียบและแสวงหาประโยชน์แก่ตน การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นและความภูมิใจในถิ่นกำเนิด ภูมิใจในวิถีชีวิตซึ่งถูกถ่ายทอดจากบรรพชนแต่ละรุ่นมาจนถึงปัจจุบัน กระแสวัฒนธรรมสมัยใหม่เป็นกระแสที่เน้นการบริโภคหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมการบริโภค ได้ทำให้วัฒนธรรมดั้งเดิมดูเหมือนด้อยคุณค่าลงและไม่ทันสมัย ความเข้มแข็งของภูมิปัญญาท้องถิ่น และความเข้มแข็งของชาวบ้านหาดผาขนทำให้ชุมชนไม่ถูกกระแสวัฒนธรรมสมัยใหม่กลืนจนสูญเสียความเป็นตัวตน ผลการศึกษาชุมชนบ้านหาดผาขนนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ จัตรีทิพย์ นาดสุภาและพรพิไล เลิศวิชา (2537) กฤษฎา บุญชัยและคณะ (2538) และ เสน่ห์ จามริกและคณะ (2536)

5.2.4 ประเด็นด้านเศรษฐกิจในชุมชน

มิติด้านเศรษฐกิจ แต่เดิมพรานปลาบ้านหาดผาขนหาปลาเพียงพออยู่ พอกิน วันใดหาปลาได้มากก็แบ่งปันกันกินในหมู่บ้านที่หนึ่ง ถ้าได้มากจริงๆ จึงขายเหมาให้แก่พ่อค้ารับซื้อปลาจากในเมือง เพราะปลามีตาขดขึ้นชาวบ้านหาดผาขนหาปลาได้ง่ายจึงไม่มีใครซื้อปลามาบริโภค แต่ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2500-2535 จากความละโมภและกระแสบริโภคนิยมที่แผ่เข้ามาในหมู่บ้านทำให้ความคิดในการหาปลาเปลี่ยนจากหาปลาเพื่อบริโภคเป็นหาปลาเพื่อนำมาขาย ยิ่งหาปลาได้มากยิ่งได้เงินมาก ความละโมภเช่นนี้ทำให้คนใช้วิธีการต่างๆ นานา เพียงเพื่อให้ได้ปลามากๆ เช่น การใช้ระเบิด การใช้ยาเบื่อ ซึ่งวิธีทางลัดในการหาปลาเช่นนี้ไม่ต้องสั่งสมทักษะเช่นพรานปลาในอดีต ใครมีระเบิด มียาเบื่อก็หาปลาได้ จนปลาแทบจะหมดไปจากท้องถิ่น เมื่อปลาลดจำนวนลง การประกอบอาชีพโดยการหาปลาก็ฝืดเคือง ชาวบ้านต้องไปรับจ้างในไร่บุญรอดโดยเต็มใจรับค่าแรงเพียงวันละ 60 บาท ซึ่งต่ำกว่าค่าแรงโดยทั่วไป แต่มีความต่อเนื่องคือถ้าไร่เอกชนรับเป็นลูกจ้างก็จะมีรายได้ทุกวันติดต่อกันเป็นเวลานาน จะเห็นได้ว่ากระแสบริโภคนิยมได้ทำลายอิสรภาพของชาวบ้านในการเลือกวิธีประกอบอาชีพ ทำให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตที่ผูกพันกับปลา กับท้องไร่ท้องนามาเป็นลูกจ้างในไร่ซึ่งมีอิสรภาพน้อยกว่า จนกระทั่งมีการริเริ่มกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำทำให้ความอุดมสมบูรณ์ในท้องน้ำแห่งนี้กลับมาในปีที่สองหลังเริ่มกำหนดเขตอนุรักษ์ ชนิดของปลาที่พบได้มีมากถึงกว่า 70 ชนิด และมีถึง 4 ชนิดที่เคยหายไปจากท้องน้ำแห่งนี้ก็กลับคืนมาสู่ถิ่น ทำให้ชาวบ้านประกอบอาชีพหาปลาได้อีกครั้ง แม้จะไม่ใช่อาชีพหลักเช่นในอดีต แต่การหาปลาเป็นอาชีพรองของชาวบ้านซึ่งมีรายได้หลักจากการรับจ้างก็ยังดีกว่าไม่มีอาชีพรองใดๆ เลย เหลือเพียงพรานปลาชราอายุร่วม 70 ปีเพียงผู้เดียวที่ยืนหยัดประกอบอาชีพพรานปลาโดยไม่มี

อาชีพอื่น ซึ่งอาจเป็นพรานปลาคนสุดท้ายที่หาปลาเพียงเพื่อปากท้องของตน และครอบครัวในชุมชนนี้

การมีปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติ ทรัพยากรที่มีค่าซึ่งสมาชิกของชุมชนสามารถหาปลาโดยใช้เครื่องมือหาปลาที่ทำขึ้นเองราคาไม่แพง เช่น ใช้เบ็ดตัวละบาทหาปลามาบริโภคได้ การสร้างคั้งลงทุน 500-600 บาท ถ้าได้ปลา 10 กิโลกรัมก็คุ้มทุน ปลาที่หาได้นอกเขตอนุรักษ์นั้นส่วนหนึ่งถูกนำไปเป็นอาหาร เป็นการลดรายจ่ายค่าอาหารซึ่งเป็นรายจ่ายที่สำคัญที่สุดในครัวเรือน ถ้าวันใดหาปลาได้มาก ปลาจะถูกนำไปจำหน่ายเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือน ความอุดมสมบูรณ์ของปลานั้นมีต่อเนื่องยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์ยอมรับว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และลำน้ำแห่งนี้ ปลาในลำน้ำต้องมีที่อยู่อาศัยที่เป็นธรรมชาติ มีโอกาสเพิ่มจำนวน จำนวนปลาที่เพิ่มขึ้นคือทุนที่เพิ่มสะสมโดยไม่ต้องลงทุนเพียงแต่มีการจัดการที่ดีและให้ธรรมชาติฟื้นตัว เกื้อกูลสิ่งมีชีวิตในลำน้ำ ได้มีชีวิตร่วมกัน ได้แพร่พันธุ์ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนอย่างต่อเนื่องยั่งยืนนั้นส่งผลต่อเศรษฐกิจชุมชนโดยตรง

เศรษฐกิจของหมู่บ้านหลังการกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำดีขึ้น เพราะนอกจากชาวบ้านจะมีรายได้จากการหาปลามาขายซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมแต่อดีตนั้น ยังมีรายได้จากการขายอาหารปลาสะสมเป็นกองทุนในหมู่บ้าน มีผู้ขายอาหารและเครื่องมือให้แก่คนที่มาท่องเที่ยว มีอาชีพใหม่เกิดขึ้น ได้แก่ เรือหางยาวรับจ้างและการถ่อแพพานักท่องเที่ยวชมลำน้ำ ทำให้ธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเป็นช่องทางของรายได้ทางใหม่ของชุมชนแห่งนี้ แต่ทำให้ชาวบ้านต้องจัดการกับปัญหาใหม่ได้แก่ขยะที่เพิ่มขึ้น และเศษขวดแก้วที่นักท่องเที่ยวบางคนที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสมดื่มสุราจนเมามาย แล้วยังทิ้งเศษแก้วไว้สร้างปัญหาแก่ผู้อื่นอย่างไม่ละอาย

5.2.5 ประเด็นด้านบูรณาการของปัจจัยต่างๆที่ส่งผลถึงระบบนิเวศ

แม้ว่าการกำหนดเขตห้ามจับสัตว์น้ำและการกำหนดโทษเป็นวิธีการที่บ้านหาดผาขนใช้อนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำอย่างได้ผล แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ปลาจะต้องไม่แปลกแยกจากระบบนิเวศของลำน้ำ ปลาไม่สามารถมีชีวิตและขยายพันธุ์โดยวังปลา และระบบนิเวศของลำน้ำที่เอื้อต่อการดำรงพันธุ์ของปลา อันได้แก่ คุณภาพน้ำ ปริมาณออกซิเจนในน้ำ อุณหภูมิ ความเร็วของกระแสน้ำ สภาพท้องน้ำอันเป็นกรวด หวายและวัง พืชพันธุ์ที่ขึ้นริมน้ำ การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำให้ได้ผลจึงต้องทำตลอดลำน้ำ โดยเป็นเครือข่ายอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของชุมชนต่างๆ ริมน้ำนานและแม่น้ำสาขา

ถ้าคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การกำหนดกฎหมาย และอำนาจบังคับใช้กฎหมายยังเป็นไปแบบขาดบูรณาการ เพราะหน่วยราชการระดับกรมแต่ละกรมที่เกี่ยวข้องกับนิเวศของลำน้ำ ต่างมีกฎหมายเพื่อให้บังคับแตกต่างกัน แต่ในทางปฏิบัติการบังคับใช้กฎหมายคนละฉบับนี้ต้องสอดคล้องกันและทำพร้อมกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กรมประมง	ถือกฎหมายเพื่อใช้บังคับเกี่ยวกับ ปลา
กรมป่าไม้	ถือกฎหมายเพื่อใช้บังคับเกี่ยวกับ ป่า
กรมส่งเสริมการเกษตร	ถือกฎหมายเกี่ยวกับสารเคมีการเกษตร
กรมเจ้าท่า	ถือกฎหมายเพื่อใช้บังคับเกี่ยวกับ ทราาย หิน ในท้องน้ำ

ในการดำเนินการให้กระทรวงและกรมต่างๆ บังคับใช้กฎหมายที่ถือคนละฉบับให้สอดคล้องกันนั้นคงเป็นไปได้ยากเนื่องจากระบบราชการเป็นระบบที่ใหญ่มากและขาดการประสานกลมกลืนชนิดเป็นเนื้อเดียวกัน การแก้ไขกฎหมายให้สอดคล้องกันโดยกระบวนการทางนิติบัญญัติต้องใช้เวลาต่อเนื่องเป็นแรมปีกว่ารัฐสภาจะผ่านพระราชบัญญัติออกมา ชุมชนจึงเป็นจุดที่เป็นไปได้มากที่สุดที่จะบูรณาการหลักการสำคัญของกฎหมายต่างๆ อันเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในชุมชนนั้น ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำนั้นมีมากมาย ผู้วิจัยขอเสนอปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาเพื่อพิจารณาอย่างเชื่อมโยงกันแบบบูรณาการ ได้แก่

1) ระบบนิเวศของลำน้ำ ประกอบด้วย

- 1.1) วังปลา
- 1.2) น้ำ คุณภาพน้ำ ปริมาณน้ำ ความเร็วของกระแสน้ำ ความขุ่น
- 1.3) ป่าต้นน้ำ ป่าริมน้ำ
- 1.4) การถือครองและใช้ประโยชน์จากที่ดินริมน้ำ
- 1.5) ท้องน้ำที่เป็นกรวดทราย

2) องค์ความรู้ท้องถิ่น

- 2.1) ปลา นิสัยของปลาแต่ละชนิด
- 2.2) เครื่องมือหาปลา
- 2.3) ทักษะ ความชำนาญ ในการหาปลา
- 2.4) การถ่ายทอดความรู้และความชำนาญจากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง

3) บทบาทของชุมชน

- 3.1) การดำเนินชีวิตแบบผูกพันกับธรรมชาติ

- 3.2) การกำหนดเขตอนุรักษ์ การกำหนดโทษและการลงโทษผู้ฝ่าฝืน
- 3.3) การสร้างสำนึกร่วมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยความ
นอบน้อมต่อธรรมชาติ
- 3.4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมติดตาม
ร่วมรับประโยชน์
- 3.5) การประนีประนอมความขัดแย้ง win-win strategies
- 3.6) การประนีประนอมความคิด ระหว่างผู้นำ-ผู้นำ ระหว่างชาวบ้าน-
รัฐ- นักวิชาการ-นักพัฒนาเอกชน

4) บทบาทรัฐ

- 4.1) แทรกความเป็นท้องถิ่นเข้าไปในหลักสูตรการศึกษาภาคบังคับให้เกิด
ความภูมิใจในถิ่นกำเนิด ถิ่นที่อาศัย
- 4.2) การสนับสนุนงานวิจัยความเป็นท้องถิ่น
- 4.3) เพาะพันธุ์ปลาท้องถิ่นหายาก
- 4.4) ศึกษาแนวทางการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

5.2.6 ประเด็นปัญหาใหม่ของชุมชน

จำนวนนักท่องเที่ยวซึ่งมาชุมชนบ้านหาดผาขนที่เพิ่มจำนวนขึ้นนั้น แม้จะเพิ่มรายได้ให้แก่หมู่บ้านแต่มีข้อพึงสังวรณ์ คือการพัฒนาเพื่อเพิ่มรายได้แก่ประชาชนในท้องถิ่น แม้ว่าจะเป็นด้วยความปรารถนาดี แต่บ่อยครั้งที่การพัฒนาเช่นนี้ได้ละเลยจิตวิญญาณของชุมชน และเกิดการเข้าใจผิดว่าทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นเพียงทรัพยากรเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวต่างถิ่นให้มาเยี่ยมเยือนและจับจ่ายใช้สอยเงินในท้องถิ่น ความเข้าใจเช่นนี้มองวัฒนธรรมและธรรมชาติเป็นเพียงสิ่งที่มีไว้เพื่อขายหรือตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวจากภายนอกซึ่งไม่มีความผูกพันใดๆ ต่อท้องถิ่น เมื่อไม่มีความผูกพันทุกสิ่งทุกอย่างจึงต้องซื้อและต้องใช้ประโยชน์จากการมาเยี่ยมเยือนให้คุ้มกับเงินที่จ่าย ด้วยสำนึกเช่นนี้การท่องเที่ยวได้ทำลายความบริสุทธิ์ของวัฒนธรรมและธรรมชาติของแหล่งท่องเที่ยวทั้งหลายลงอย่างน่าเสียดาย และเมื่อความสวยงามบริสุทธิ์หมดไป นักท่องเที่ยวก็เริ่มลดลงและมักจะผันแปรไปเยี่ยมเยือนสถานที่ใหม่แทน

5.3 ข้อเสนอแนะ

แม้ว่างานวิจัยนี้ยังมีข้อจำกัดอยู่มาก ทั้งจากข้อจำกัดด้านประสบการณ์ของผู้วิจัย การรอบการคิด การวิเคราะห์ และการบูรณาการสิ่งที่ได้จากงานวิจัยชิ้นนี้เข้าด้วยกันเป็นองค์รวมเพื่ออธิบายปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาที่บ้านหาดมาชน เพื่อประโยชน์แก่ผู้ซึ่งสนใจปรากฏการณ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน ผู้วิจัยขอให้ข้อเสนอแนะบางประการ ดังต่อไปนี้

1) ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปทำซ้ำในพื้นที่อื่น

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่บ้านหาดมาชนนั้นอาจนำไปทำให้เกิดขึ้นในพื้นที่อื่นได้ถ้าสามารถจำลองสถานการณ์และเงื่อนไขที่เป็นส่วนสำคัญของความสำเร็จ ได้แก่

- 1.1) ต้องมีแหล่งน้ำธรรมชาติ ที่มีสภาพดี
- 1.2) คนในพื้นที่ต้องเคยพบความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่มาก่อน
- 1.3) เกิดปัญหาร่วมกันคือความอุดมสมบูรณ์ลดลง และเกิดสำนึกร่วมในการแก้ปัญหา
- 1.4) ศรัทธาในผู้นำผู้นำอาจเป็นผู้ที่รัฐกำหนดบทบาทเช่นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน หรือ ผู้นำทางธรรมชาติ เช่น พระ พรานปลา ผู้รู้ ผู้มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ หรือ บุคคลภายนอกที่ชาวบ้านยอมรับ เช่น นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน หรืออื่นๆ
- 1.5) คนในชุมชนมีส่วนร่วม ที่สำคัญต้องมีการประนีประนอมทางความคิดและการกระทำเพื่อนำไปสู่ข้อตกลงร่วมกันที่เป็นของทุกคนแบบต่างฝ่ายต่างชนะ (win-win) และต้องมีการประนีประนอมระหว่าง ผู้นำ-ผู้นำ และระหว่างชาวบ้าน-รัฐ-นักวิชาการ
- 1.6) มีองค์กรชุมชนดูแล
- 1.7) มีการกำกับให้ข้อตกลงร่วมกันหรือข้อบังคับนำไปปฏิบัติหรือบังคับได้อย่างจริงจัง
- 1.8) มีการปรับปรุงข้อตกลงหรือข้อบังคับให้ทันต่อสภาพปัญหาที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ
- 1.9) มีปัญญาที่จะกลั่นกรองสิ่งนำเข้าต่างๆ เช่น การสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ กระแสวัฒนธรรมการบริโภค โดยยึดถือความเป็นตัวตนของท้องถิ่นเป็นพื้นฐาน สิ่งนำเข้าใดๆ ควรสอดคล้องกับวัฒนธรรมดั้งเดิม และไม่เบียดเบียนธรรมชาติ สิ่งนำเข้านั้นจึงจะยั่งยืน

1.10) ไม่หลงติดในความสำเร็จ เพราะการหลงติดจะทำให้การพัฒนาอย่างต่อเนื่องหยุดชะงัก และการหลงติดมักนำไปสู่การหลงตนและหลงอำนาจ ซึ่งทำให้เกิดการแตกแยกในหมู่บ้าน และระงับการพัฒนาที่ทำลายฐานเดิม

2) ข้อเสนอแนะต่อรัฐ หรือองค์กรพัฒนาเอกชน

กิจกรรมสนับสนุนการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่รัฐหรือหน่วยงานต่างๆ กระทำเช่น การนำพันธุ์ปลาจากการเพาะเลี้ยงมาปล่อยในแหล่งน้ำธรรมชาติ ในกรณีบ้านหาดผาชนพบว่าปลาที่ปล่อยไม่ได้เจริญเติบโตในแหล่งน้ำจนชาวบ้านจับมาบริโภคได้ จึงคาดเดาว่าปลาที่ปล่อยไม่สามารถเติบโตแข่งกับปลาธรรมชาติได้ อย่างไรก็ตามบริเวณน้ำนิ่งหน้าเขื่อนปลาที่ปล่อยบางชนิดเติบโตได้ ควรสังวรถึงปัญหาที่อาจจะเกิดตามมาจากการนำปลาซึ่งมีไข่ปลาต้องกินมาปล่อย อาจแพร่พันธุ์อย่างรวดเร็วจนปลาต้องกินลดจำนวน และปลาชนิดใหม่กลับกลายเป็นปลาที่มีจำนวนมากในที่นั้นแทน กรณีเช่นนี้ความหลากหลายทางชีวภาพก็จะเสียสมดุล

ชาวบ้านหาดผาชนเชื่อว่าทำให้อาหารสำเร็จรูปแก่ปลาทำให้ปลาต้องพึ่งพาอาหารจากมนุษย์ และอาหารสำเร็จรูปทำให้ปลาไม่แข็งแรง ผลผลิตตามธรรมชาติบางชนิด เช่น เมล็ดนุ่น ไบหม่อน ก็สามารถนำมาเป็นอาหารปลาได้ดี ดังนั้นการอบรมให้ความรู้ทฤษฎี ซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับพื้นฐานความเชื่อเดิม เช่น การทำการเกษตรสมัยใหม่ โดยเฉพาะแปลงเกษตรขนาดใหญ่ ริมลำน้ำมีผลต่อระบบนิเวศของลำน้ำ การเพาะเลี้ยงพันธุ์สัตว์น้ำเพียงไม่กี่ชนิดเพื่อเป็นปลาเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านลงทุนสูง อาจไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้น และทำให้การกระทำได้กล่าวหาความยั่งยืน

จากการศึกษาชุมชนบ้านหาดผาชนพบว่า ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำสูงและสมาชิกของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมต่อการจัดการสัตว์น้ำอยู่ในระดับสูงด้วยเช่นกัน เพราะที่ผ่านมามีชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำได้ด้วยตนเองโดยรัฐมีบทบาทในการให้คำปรึกษาแนะนำทางด้านวิชา และสนับสนุนอาหารปลาเท่านั้น ดังนั้นรัฐควรพิจารณาและกำหนดนโยบายให้กรรมสิทธิ์แก่ชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้รับการยอมรับอย่างถูกต้องและเป็นรูปธรรมในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตรา 46 มาตรา 56 และ 290

3) ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ทำการศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ

แม้ว่าผู้ศึกษาจะได้พยายามเก็บข้อมูลในพื้นที่ชุมชนบ้านหาดผาชนอย่างละเอียดเท่าที่เครื่องมือ วิธีการ และเวลาที่ทำการศึกษาคือจะอำนวยให้ อย่างไรก็ตามจากข้อจำกัดของผู้ศึกษา

ด้านเครื่องมือ และเวลา ทำให้ผู้ศึกษาเสนอให้ผู้ซึ่งสนใจทำการศึกษาในประเด็นต่างๆ เพิ่มเติมได้อีก

3.1) ผู้ศึกษามีความเห็นว่างปลาเป็นอาหารที่สำคัญและชาวบ้านสามารถหาจากแหล่งน้ำได้โดยไม่ต้องซื้อหา เป็นการลดรายจ่ายด้านอาหารของครัวเรือน จึงเสนอให้ผู้สนใจทำการศึกษาเศรษฐกิจในครัวเรือนที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการหาสัตว์น้ำเพื่อบริโภคหรือเพื่อขายในท้องถิ่นหรือลำนํ้าสำคัญ เพื่อเป็นการสนับสนุนความสำคัญของปลาตามธรรมชาติในฐานะที่เป็นทรัพยากรทางเศรษฐกิจ

3.2) เนื่องจากปลาเป็นอาหารที่มีคุณค่าทางอาหารสูง ประเด็นความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำกับสภาวะสุขภาพก็น่าที่จะมีผู้สนใจทำการศึกษาด้วยเช่นกัน